

МІСЦЕ ДОБРОВІЛЬНОЇ ПОЖЕЖНОЇ ОХОРОНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ В ЛІСОВИХ МАСИВАХ

Гулак О.В.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті здійснено аналіз місця підрозділів добровільної пожежної охорони у питаннях забезпечення пожежної безпеки в лісових масивах. Досліджено нормативно-правові акти, які визначають основи формування та діяльності підрозділів добровільної пожежної охорони на сучасному етапі. Розглянуто історичні аспекти виникнення та функціонування відповідних угруповань. Сформовано власні висновки та пропозиції щодо оптимізації діяльності досліджуваних підрозділів.

Ключові слова: Добровільна пожежна охорона, місце добровільної пожежної охорони, пожежна безпека, пожежна безпека в лісових масивах, забезпечення пожежної безпеки в лісових масивах.

Постановка проблеми. Нині, як ніколи, питання «безпековості» існування займають провідні місця в системі життєзабезпечення усього світового суспільства. Важливою його складовою є і симбіоз людина-природа та, відповідно, необхідність реалізації комплексу заходів, спрямованих на гармонізацію цих невіддільних компонентів один від одного.

Суспільство не може існувати без задоволення життєво необхідних екологічних потреб, що проявляються у формі збереження (охорони) природного довкілля та його компонентів, раціонального використання природних ресурсів, а також захисту (охорони) людини від несприятливого стану навколишнього середовища [1, с. 1].

Це формує відповідні суспільні потреби у безпечному використанні як природних ресурсів так і забезпечення режиму безпечного функціонування екосистеми зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання забезпечення пожежної безпеки, діяльності добровільної пожежної охорони, охорони лісових масивів, у тому числі і від пожеж являлись предметом наукового дослідження на теренах нашої держави, щоправда фахівців різних галузей наук, зокрема як науковців з адміністративного, екологічного, земельного права, так і представників лісівничої науки, державного управління, історії тощо, серед яких В. Б. Авер'янов, С. І. Зібцев, В. І. Курило, В. М. Єрмоленко, П. І. Лакида, В. В. Ліпінський, В. П. Печуляк, О. В. Саєвич, В. І. Семчик, М. В. Удод, Ю. С. Шемшученко та багато інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Цілісно проблемні аспекти стосовно діяльності добровільної пожежної охорони у забезпеченні пожежної безпеки в лісових масивах у розрізі юридичної науки до нині не розглядалися.

Актуальність дослідження проблеми діяльності добровільної пожежної охорони у забезпеченні пожежної безпеки в лісових масивах зумовлена її науковим значенням і практичною важливістю, а також необхідністю підвищення рівня свідомості та правосвідомості населення у сфері забезпечення пожежної безпеки загалом та у лісових масивах зокрема.

Мета наукової статті полягає у аналізі місця добровільної пожежної охорони у забезпеченні пожежної безпеки в лісових масивах та визначенні чинників, які впливають на оптимізацію цього процесу загалом.

Виклад основного матеріалу. Еколого-соціальна форма взаємодії суспільства і природи вимагає постійної трансформації соціальних регуляторів розвитку екологічних відносин. Розширення еко-

логічних функцій держави вимагає формування відповідної екологічної політики, реалізація якої неможлива без дієвого механізму її правового забезпечення [1, с. 1].

Етапізація історичного розвитку екоправових відносин, запропонована російським правознавцем В.В. Петровим, яскраво свідчить про динаміку та рівень сучасних потреб у сфері довкілля. Зокрема, вчений виокремлює три етапи зазначених відносин: 1. Природноресурсний, на якому зародилось земельне, лісове, гірниче та інші види природноресурсового права (тривав до 60-х років ХХ ст.); 2. Природоохоронний, на якому відбулось становлення природоохоронного права (60-80-ті роки ХХ ст.); 3. Соціоекологічний, на якому найбільше уваги почали приділяти розвитку антропоохоронного законодавства або «права екологічної безпеки» (з кін. 80-их років до наших днів) [1, с. 2].

Таким чином, на сьогоднішній день пожежна безпека в лісових масивах як невід'ємна частина системи екологічної безпеки є важливою складовою національної безпеки та може бути вирішена тільки у разі комплексного застосування заходів політичного, еколого-економічного, правового, інженерно-технічного характеру. Окрім того, сама назва наукової праці досить чітко окреслює необхідність системно-узагальнюючого підходу до всіх складових його елементів, позаяк предмет дослідження, а відтак і пошук шляхів оптимізації стосується регулювання діяльності як добровільної пожежної охорони, так і системи пожежної безпеки у цілому, як органів, що формують і реалізують політику у лісовій галузі, так і лісоохорони, системи державних, недержавних та місцевих органів, які уповноважені делегувати відповідні функції створеним добровільним організаціям, та і у цілому громадськості та відповідних організацій. Та все ж, визначальним у пошуку являється алгоритм взаємодії та узгодження дій органів та організацій, що регулюють відносини державних органів, громадських організацій, юридичних і фізичних осіб у цій сфері, незалежно від виду їх діяльності та форм власності, оскільки досліджувану проблему можна вирішити лише за допомогою комплексу заходів та ефективної взаємодії всіх суб'єктів на різних рівнях.

Зокрема, В. В. Ліпінський виділяє наступні ознаки взаємодії органів пожежної охорони і державних інституцій: співпраця (очна і заочна); взаємодопомога (пряма і непряма); кооперування сил і засобів; посилення управлінських параметрів системи. Організаційними формами такої взаємодії автор визначає: обмін інформацією, передовим досвідом, спільна розробка навчально-методичних

матеріалів, проведення пропагандистської роботи через засоби масової інформації, усунення недоліків у нормативно-правовому регулюванні. А до форм взаємодії державного пожежної охорони і населення науковець відносить: навчання населення та фахівців масових професій правилам пожежної безпеки; проведення спільних оглядів, масових пожежно-профілактичних обстежень населених пунктів і об'єктів промислово-побутового призначення; підбір членів добровільних проти-пожежних формувань; підготовка начальників добровільних пожежних дружин; участь населення у профілактичній роботі із запобігання пожежам; організація протипожежної пропаганди та створення добровільних протипожежних формувань і сільських пожежних команд; спільна участь у розробці та реалізації комплексних планів профілактики правопорушень [2, с. 12].

Одним з найсуттєвіших недоліків нормативного регулювання спільної діяльності в тій чи іншій сфері є відсутність чи недосконалість правових актів стосовно взаємодії державних між собою та державних і недержавних органів. Не є виключенням і відповідна спільна діяльність державної пожежної охорони, її добровільних підрозділів, правоохоронних органів та зокрема і держлісоохорони у питаннях забезпеченні пожежної безпеки в лісових масивах.

Слід зазначити, що ефективність роботи того чи іншого органу залежить насамперед від широкі та детальної регламентації діяльності у цілому, чіткого визначення кроків у тій чи іншій ситуації, насамперед міжвідомчого характеру. Саме такий детально-врегульований характер спільної діяльності притаманний розвиненим західним державам. В цьому відношенні нам слід переймати та запроваджувати відповідний досвід і в діяльність вітчизняної системи, зокрема щодо взаємодії при забезпеченні пожежної безпеки в лісових масивах. Відтак, є нагальна необхідність у прийнятті низки спільних нормативно-правових актів (міжвідомчих інструкцій), зокрема щодо регулювання взаємодії державної пожежної охорони і підрозділів добровільної пожежної охорони між собою, з населенням та у питаннях забезпечення пожежної безпеки у лісових масивах – з держлісоохороною.

Надзвичайно слушною є пропозиція щодо необхідності прийняття спільного нормативно-правового акта «Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії державних органів у галузі забезпечення пожежної безпеки», який би містив загальні положення, принципи, організаційні форми взаємодії щодо забезпечення пожежної безпеки державними органами, порядок їх реалізації, контрольні повноваження щодо дотримання взаємодії [2, с. 16].

Одним із шляхів забезпечення пожежної безпеки є створення саме добровільної пожежної охорони в державі, формування суспільної свідомості і активної позиції громадян у сфері пожежної безпеки, залучення їх до діяльності з попередження і гасіння пожеж.

Пожежна охорона в Україні створюється з метою захисту життя і здоров'я громадян, приватної, колективної та державної власності від пожеж, підтримання належного рівня пожежної безпеки на підприємствах, установах, організаціях і в населених пунктах [4, ст. 58].

Основними завданнями пожежної охорони є: 1) забезпечення пожежної безпеки; 2) запобігання виникненню пожеж та нещасним випадкам під час пожеж; 3) гасіння пожеж, рятування населення, а також надання допомоги у ліквідації наслідків інших надзвичайних ситуацій [4, ст. 58].

Першим правовим кроком у створенні мережі добровільних пожежних формувань став Указ Олександра II від 18 серпня 1860 р. «Про створення в містах громадських пожежних команд із обивателів». Уряд неохоче йшов на створення добровільних пожежних товариств в Україні у зв'язку з польським повстанням у 1863 р. Проте об'єктивна необхідність, викликана катастрофічним станом пожежної безпеки населених пунктів, та позиція представників технічної інтелігенції, членів місцевих органів самоврядування змусили владу піти на поступки [3, с. 17].

Як відомо історичні події досить циклічно відтворюються через певні періоди часу. Наразі можемо спостерігати, зокрема, в питаннях утворення та діяльності добровільних пожежних підрозділів майже ті ж самі причини і умови, що і півтора століття тому. Акцентуємо увагу на певних історичних фактах з метою необхідності усвідомлення важливого компонента в процесі забезпечення пожежної безпеки в лісових масивах, розуміння ментальності нашого народу та формування правильних висновків щодо можливості ефективного залучення добровільних угруповань до загальнодержавних процесів забезпечення пожежної безпеки загалом та лісу зокрема. Відтак, як і нині, найбільшою проблемою, яка впливала на ефективність функціонування добровільних пожежних формувань, виявилася проблема фінансування. В історичному розрізі ситуація змінилася на краще в 90-х рр. XIX ст., коли всеросійський центр добровольців – Об'єднане російське пожежне товариство, внесло законодавчі ініціативи щодо покращення матеріального становища вогнеборців шляхом залучення додаткових надходжень за рахунок коштів міських управ, земств та страхових товариств.

Як правило, основними причинами, які спонукали власників на початковому етапі створювати добровільні пожежні формування, були пожежі на їхніх підприємствах та пільги при протипожежному страхуванні, які цілком доцільно передбачити і в чинному законодавстві.

Новоутворені добровільні товариства ставали місцевими центрами протипожежної пропаганди та поширення знань із пожежної безпеки. Саме вони становили найбільш надійну опору міських органів самоврядування у діяльності останніх із розвитку протипожежних заходів у містах. Членами товариств організовувалися виставки, показові виступи, бесіди на протипожежну тематику. Деякі пожежні товариства брали на себе обов'язок не лише надавати населенню допомогу в ліквідації пожеж, але й ставили за мету взагалі протидіяти будь-якому стихійному лиху. Слід зауважити той факт, що у порівнянні з поліцейськими пожежними командами, чисельність добровільних вогнеборців не обмежувалася владою. Навіть у початковий період розвитку добровільних пожежних формувань у 60-90 рр. XIX ст. кількість добровільних пожежних у Україні перевищувала чисельний склад професійних команд у 4 рази [3, с. 19].

Разом з тим, діяльність добровільних пожежних підрозділів у забезпеченні пожежної безпеки в лісових масивах відзначалась не такою високою продуктивністю, оскільки стосувалась, насамперед, роботи добровільних вогнеборців у сільських населених пунктах, організація якої, за твердженням О. В. Козинця [3, с. 18] мала цілу низку проблем, а саме: інертність населення, недостатня протипожежна пропаганда серед селянства місцевими органами самоврядування, важке фінансово-економічне становище більшості сільських громад та відсутність

кваліфікованих пожежних кадрів для навчання селян пожежній справі. Матеріально-технічний та фінансово-економічний стан сільських добровільних пожежних дружин значно поступався міським пожежним товариствам та командам.

Таким чином, на відміну від професійної пожежної охорони, яка не мала можливості впливати на законотворчі процеси в Росії, добровільна пожежна охорона в особі представників об'єднаного центру пожежних добровольців внесла чимало законопроектів до Державної Думи, які були спрямовані на покращання протипожежного захисту як населення, так і підприємств.

Однак і в першому десятилітті ХХ століття правові питання щодо функціонування добровільних пожежних формувань вимагали вдосконалення. Ціла низка проблем добровільних вогнеборців так і не була розв'язана, в першу чергу, стосовно взаємостосунків добровольців із начальниками губерній, поліцейською владою, міськими урядами. Існувала необхідність скасування надмірного контролю над діяльністю добровільних вогнеборців із боку місцевої влади тощо [3, с. 20].

Подібні недоліки чинного законодавства, на жаль, ми спостерігаємо і сьогодні. Окрім того, маємо констатувати і те, що найбільшою своєю ефективністю у діяльності з протидії пожежам відповіли добровільні угруповування відзначилися багато років тому. І хоча ситуація, зокрема, з лісовими пожежами наразі є такою, що турбує усю світову громадськість, запровадження дієвих організаційно-правових заходів у цілому на державному рівні, зокрема і щодо залучення громадськості, наразі є недостатніми.

На сьогодні діяльність добровільної пожежної охорони є регламентованою на законодавчому та підзаконному, територіальному та локальному, рівні з урахуванням місцевих умов та потреб.

Так, Стаття 27 Кодексу цивільного захисту України [4] визначає основи функціонування добровільних формувань цивільного захисту, в структуру якого нині і входить забезпечення пожежної безпеки. В той самий час, статтею 63 «Добровільна пожежна охорона» визначаються основи діяльності саме добровільної пожежної охорони, що, відповідно до статті 59 цього ж нормативного акту є підвидом, окрім державної, відомчої та місцевої, пожежної охорони. Окрім того, на виконання норм закону, прийнята Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2013 р. № 564 «Про затвердження Порядку функціонування добровільної пожежної охорони» [5], яка затверджує порядок функціонування підрозділів добровільної пожежної охорони. В свою чергу, порядок забезпечення добровільної пожежної охорони, права та обов'язки осіб, які є членами добровільної пожежної охорони, визначаються положенням про добровільну пожежну охорону, яке затверджується керівником суб'єкта господарювання чи органом місцевого самоврядування, що її утворив, за погодженням з центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту (ч. 3 ст. 63 Кодексу цивільного захисту України).

У суб'єктів господарювання, населених пунктах для здійснення заходів із запобігання виникненню пожеж та організації їх гасіння органи місцевого самоврядування за рішенням територіальних громад, а також керівники суб'єктів господарювання можуть утворювати пожежно-рятувальні підрозділи для забезпечення добровільної пожежної охорони [4, ст. 63].

Слід звернути увагу на те, що: по-перше, пункти постанови КМУ переважно дублюють норми закону; по-друге – статті 27 та 63 Кодексу цивільного захисту України є тотожними; по-третє – якщо існує відомча та добровільна пожежна охорона, то цілком логічно ввести термін «добровільна лісова пожежна охорона» в правову площину, закріпивши акцент на «добровільній» її складовій з метою залучення таких підрозділів до патрулювання великих лісових ділянок. Адже саме добровільні угруповування є більш мобільними та новаторськими і, як показала історія, здатні на більш швидку організаційно-правову оптимізацію процесу забезпечення пожежної безпеки в лісових масивах.

Світовий досвід свідчить, що у країнах Європи добровільними пожежними формуваннями ліквідується 30-40% пожеж на початковій стадії, а в Україні – лише 3,5-4%. Стан роботи з добровільними пожежними формуваннями в Україні досить тривалий час був на низькому рівні. У державі значно скорочувалась чисельність існуючих добровільних пожежних команд і дружин. Так, з 1999 року їхня кількість зменшилася із 34 до 20 тисяч. На озброєнні добровільних пожежних команд на цей час знаходяться лише 2,5 тисячі пожежних автомобілів, із яких 150 у несправному стані та підлягають ремонту [6]. У той же час лише у 2012 році добровільними протипожежними формуваннями безпосередньо до прибуття пожежних підрозділів на початковій стадії ліквідовано 1,2 тисячі пожеж, виявлено та попереджено велику кількість порушень вимог пожежної безпеки, що могли призвести до виникнення пожеж [6]. За статистичними даними, для забезпечення надійного захисту об'єктів господарювання та населених пунктів необхідно створити понад 30 тисяч добровільних пожежних команд і дружин.

Особливість добровільної пожежної охорони полягає в тому, що даний вид функціонує з ініціативи керівника суб'єкта господарювання або органу місцевого самоврядування. Це дає право пожежно-рятувальним підрозділам добровільної пожежної охорони утворюватися незалежно від підрозділів інших видів охорони.

Для ефективного функціонування добровільної пожежної охорони Кодексом цивільного захисту України передбачено, що Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування і суб'єкти господарювання можуть надавати пожежно-рятувальним підрозділам у користування будинки, споруди, спеціальні службові приміщення, засоби зв'язку, пожежну техніку та інше необхідне майно, яке перебуває у комунальній власності, власності громадян – жителів цих населених пунктів (за їх згодою) та суб'єктів господарювання [4, ст. 63].

Також визначено, що фінансування і матеріально-технічне забезпечення добровільної пожежної охорони може здійснюватися ще й за рахунок членських внесків, дотацій, прибутку від власної господарської діяльності, прибутку від майна добровільної пожежної охорони, дивідендів, надходжень від страхових компаній, пожертвувань громадян і юридичних осіб, інших джерел, не захищених законодавством.

Висновки і пропозиції. З кожним роком проблемні питання, пов'язані із пожежною безпекою в лісових масивах стають усе гострішими. Незадовільний стан справ з пожежами та їх наслідками свідчить про необхідність розв'язання проблеми охорони життя людей, національного багатства і навколишнього природного середовища, що потре-

бує посилення протипожежного захисту лісових масивів [6].

Добровільна пожежна охорона відіграє важливу роль у забезпеченні пожежної безпеки лісів. Пожежно-рятувальні підрозділи добровільної пожежної охорони можуть оперативніше виявляти та ліквідувати пожежі лісових масивів [6]. Крім того, функціонування добровільних підрозділів сприяє попередженню лісових пожеж, завдяки їх створенню на локальному рівні.

Особлива увага при цьому повинна приділятися питанням нормативного і правового характеру, удосконаленню системи профілактики, створенню та зміцненню матеріально-технічної бази суб'єктів господарювання та органу місцевого самоврядування, які у свою чергу створюють та делегують відповідні повноваження добровільним пожежно-рятувальним підрозділам.

У зв'язку з тим, що проблема пожежної безпеки є складовою частиною національної безпеки, вона потребує здійснення першочергових заходів (зокрема добровільною пожежною охороною), на виконання яких місцевими державними адміністраціями, з урахуванням пропозицій зацікавлених органів місцевого самоврядування, розробляються програми запобігання виникненню пожеж в лісових масивах.

Потребує удосконалення система чинного законодавства. Зокрема, основний акцент має ставитись на питаннях нормативного визначення взаємодії та координації органів, які покликані забезпечувати пожежну безпеку в лісових масивах з широким залученням до таких процесів добровільних пожежних підрозділів з делегуванням останнім значних як матеріально-технічних, так і юридичних повноважень, оскільки досліджувану проблему можна вирішити лише за допомогою комплексу заходів та ефективної взаємодії всіх суб'єктів на різних рівнях.

Нормативні зміни мають стосуватись і юридичної відповідальності за порушення у сфері пожежної безпеки, зокрема в лісових масивах. Цілком слушною є пропозиція стосовно необхідності доповнення системи адміністративних стягнень за порушення лісового законодавства в протипожежній сфері, запозичених з досвіду країн Європейського Союзу, такими заходами, як обмеження, заборона або припинення діяльності господарюючого суб'єкта. Потребує розширення перелік суб'єктів адміністративної відповідальності за порушення у галузі пожежної безпеки шляхом встановлення нового виду цих суб'єктів – юридичних осіб [2, с. 12].

Список літератури:

1. Екологічне право та екологічна безпека країни. Поняття і система екологічного права / [Саєвич О.В.] – Лекція 1, 2 : [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://www.google.com.ua/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=>
2. Ліпінський В. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення в галузі пожежної безпеки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / В. В. Ліпінський. – Запоріжжя, 2010. – 22 с.
3. Козинець О. В. Діяльність добровільних пожежних формувань у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 / О. В. Козинець. – Миколаїв, 2010. – 22 с.
4. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 2 жовтня 2012 р. № 5403: [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.rada.gov.ua
5. Про затвердження Порядку функціонування добровільної пожежної охорони: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2013 р. № 564: [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.rada.gov.ua
6. Інформаційна система моніторингу за станом пожежної безпеки лісових масивів / [Курсанти В.В. Дека, Д. С. Кріса, викл. О.І. Лозинський]. – Львівський ДУБЖД Львівський державний університет безпеки життєдіяльності : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ubgd.lviv.ua>

Гулак Е.В.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

МЕСТО ДОБРОВОЛЬНОЙ ПОЖАРНОЙ ОХРАНЫ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПОЖАРНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ЛЕСНЫХ МАССИВАХ

Аннотация

В статье осуществлен анализ места подразделений добровольной пожарной охраны в вопросах обеспечения пожарной безопасности в лесных массивах. Исследованы нормативно-правовые акты, которые определяют основы формирования и деятельности подразделений добровольной пожарной охраны на современном этапе. Рассмотрены исторические аспекты возникновения и функционирования соответствующих групп. Сформированы собственные выводы и предложения по оптимизации деятельности исследуемых подразделений.

Ключевые слова: Добровольная пожарная охрана, место добровольной пожарной охраны, пожарная безопасность, пожарная безопасность в лесных массивах, обеспечения пожарной безопасности в лесных массивах.

Gulac O.V.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THE PLACE OF VOLUNTARY FIRE PROTECTION IN ENSURING FIRE SAFETY IN FOREST AREAS

Summary

The article has the place analysis of divisions of voluntary fire protection in questions of ensuring fire safety in forests areas. It is investigated normative legal acts which define bases of formation and activity of divisions of voluntary fire protection at the present moment. Historical aspects of emergence and functioning of the relevant groups are considered. It is created own conclusions and offers on optimization of activity of studied divisions.

Keywords: Voluntary fire protection, place of voluntary fire protection, fire safety, fire safety in forests areas, ensuring fire safety in forests.

УДК 340.15

ГЕНЕЗИС ПОНЯТТЯ «ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО» У СВІТОВІЙ ПРАВОВІЙ ДУМЦІ

Козинець О.Г.

Чернігівський національний технологічний університет

Стаття присвячена характеристиці зародження та розвитку поняття «громадянське суспільство». Проаналізовані погляди видатних світових вчених щодо змістовного наповнення поняття «громадянське суспільство». Досліджені основні складові «громадянського суспільства», їх співвідношення та взаємодія.

Ключові слова: громадянське суспільство, правові вчення, правова держава, права людини, свобода.

Постановка проблеми. У часи розбудови незалежної української держави ми поволи звертаємось до вікових цінностей, які давно сформульовані в Західній Європі та США, і до яких ми прагнемо, але знаходимося на самому початку їх розбудови. До таких вікових цінностей відносяться громадянське суспільство, правова держава, права людини та громадянина.

Так, у юридичній, філософській, соціологічній літературі значну увагу приділяють розробці та уточненню змісту поняття «громадянське суспільство». І це цілком природно. Адже розвиток права, правової держави і в цілому цивілізації значною мірою залежить від рівня розвитку громадянського суспільства.

Поняття «громадянське суспільство» і «правова держава» в їх сучасному розумінні з'явилися приблизно в один час і існують поряд, оскільки як не може бути громадянського суспільства без правової держави, так і не можливе існування правової держави без громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню проблем становлення громадянського суспільства в Україні присвячені наукові праці багатьох вітчизняних учених, зокрема таких, як М.О. Баймуратов, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, Ю.М. Тодика, О.Ф. Фризький та ін.

Метою статті є з'ясування сутності поняття «громадянське суспільство» та його політико-правове обґрунтування у працях видатних мислителів.

Виклад основного матеріалу. Поняття «громадянське суспільство» складне та багатогранне і має багато визначень, тому з'ясування його сутності почнемо з надання визначення, для чого залучимо різноманітні словники. Так, у соціологічному словнику знаходимо, що громадянське суспільство з точки зору Г. Ф. В. Гегеля та К. Маркса – це ринкові та економічні відносини (на відміну від діяльності держави), проміжна сфера між сім'єю

та державою. У широкому розумінні – сфера широкіх соціальних відносин та суспільної участі в якості противаги більш суворим діям держави та економіки [1, с. 144-145]. В іншому словнику знаходимо схоже визначення, а саме: громадянське суспільство – термін, що вживається в різних значеннях, позначає сукупність відносин у сфері економіки, культури та ін., які розвиваються в межах демократичного суспільства незалежно, автономно від держави. Передбачає існування широкого кола демократичних прав і свобод членів громадянського суспільства [2, с. 708]. У юридичному словнику зазначено, що громадянське суспільство – це соціально неоднорідне і структуроване суспільство, яке досягло певного рівня соціального розвитку й у своїй життєдіяльності є відносно незалежним від держави [3, с. 123-124]. У словнику термінів з конституційного права громадянське суспільство визначається як сфера недержавних суспільних інститутів та відносин. Це все те в суспільстві, що не є державою і державним. Елементами структури громадянського суспільства є недержавні політичні інститути, культурно-освітні заклади та суспільні відносини [4, с. 95-96].

З'ясувавши основні визначення поняття «громадянське суспільство» повернемося до його витоків. Потрібно відмітити, що воно формувалося протягом тривалого історичного періоду, викристалізовуючись із архаїчних інститутів, які з розвитком пристосовувались до потреб суспільства, яке мало тенденцію до ускладнення. Отже, вперше термін громадянське суспільство був ужитий Аристотелем, який так називав спільноти вільних та рівних громадян, пов'язаних між собою певною формою політичного устрою (держава-поліс).

У подальшому окремі елементи та цінності громадянського суспільства почали складатися в Європі в XII–XIII ст. Європа не випадково стала продовжувачкою розвитку теорії громадянського